

Kansalainen, vaikuttaminen, vaalit¹

KYÖSTI PEKONEN

Vaaleissa kansa ilmaisee tahtonsa

Kansalaiset vaikuttavat vaaleissa. Päällisin puolin esitetty ajatus näyttää itsestäänselvältä ja ongelmattomalta: vaalit ovat kansalaisten poliittisen vaikuttamisen keskeisin kanava. Eikä ainoastaan vaikuttamisen, sillä todetaanhan Suomen perustuslaissakin kaikkien tuntemalla tavalla: »Valtiovalta Suomessa kuuluu kansalle, jota edustaa valtiopäiville kokoonnutunut eduskunta». Tämähän on tietysti yleinen periaate, jota tuskin kukaan haluaa tänä päivänä vastustaa. Ongelma ei ole tässä vaan pikemminkin siinä, että tuo hyvä periaate mielletään määritelmäksi. Ikään kuin periaatteen toteaminen tekisi siitä jo todellisuutta. Ikään kuin tuon periaatteen olemassaolo riittäisi julistamaan: »Näin on. Valtiovalta todella, itsestäänselvällä tavalla kuuluu kansalle».

Eduskuntavaalien perimmäinen idea on siis se, että nimenomaan vaaleissa kansa osoittaa valtiovalan kuulumista itselleen valitsemalla edustajansa, joiden perustuslaissa ilmaistun periaatteen mukaan pitäisi sitten *edustaa* kansaa. Vaaleissa kansa valitsee mieleisensä edustajat. Ongelma on siinä, täyttävätkö vaalit niitä suuria odotuksia, joita perustuslaki ja tietysti kansa itse vaaleilta odottavat. Käsittekseni mukaan tämä on tärkeä kysymys, joka on syytä esittää yhä uudelleen.

Mitä on »kansan tahto»?»

Kansan tahdon mittaamisen ongelmallisuus

Vaaleissa kansa ilmaisee tahtonsa. Oletamme vaalien toimivan *objektiivisena mittarina* kansan tahdosta. Kansan tahdon vääristämättömänä mittarina vaalissa toimii äänestäminen ja äänen laskeminen. Näin yleisesti oletetaan. »Kansan tahdon» toteamisen menetelmiin sisältyy kuitenkin valtio-opillisen tutkimuksen varsin perusteellisesti dokumentoimia ongelmia. Esimerkiksi ne eittämättömät tosiasiat, että vaalien tulokseen vaikuttavat mm. noudatettava vaalitapa (käytetäänkö kansan tahdon toteamiseen esimerkiksi enemmistövaalia vai suhteellista vaalitapaa tai äänikynnystä), vaalimatematiikka (esimerkiksi se millä kaavalla suhteellisuutta lasketaan) ja äänestysalueiden enemmän taikka vähemmän mielivaltaisesti piirretyt rajat. Lopputulokset näistä onkin se, ettei todellakaan ole olemassa sellaista menetelmää suorittaa vaali, jolla voitaisiin yksiselitteisesti täysin objektiivisella tavalla päätellä, mikä »kansan tahto» oikeastaan on.

Kansan tahto vai kansalaisten tahto?

Toinen ongelma syntyy siitä, ettei vaaleissa itse asiassa äänestä kansa vaan kansalaiset, äänestäjät, yksityiset ihmiset. Äänestäessään tai jättäessään äänestämättä yksityinen kansalainen ilmaisee oman henkilökohtaisen valintansa. Ongelma on siinä, kuinka mutkattomasti yksittäiset valinnat voidaan summata vaaleissa ilmaistuksi »kansan tahdoksi». Tämä summaamisen helppous tai vaikeus liittyy vaalien *poliittisuuden ongelmaan*.

¹ Esitelmä pidetty »Maalisvaalit 1991 — mitä tapahtui ja miksi?»-seminaarissa Jyväskylässä 20.—21. 3. 1991.

Silloin kun vaaleja leimaa selvien ristiriitojen ja vaihtoehtojen olemassaolo, vaalien luonne, se mistä vaaleissa on kysymys, mistä asiasta äänestäjät käyvät äänestämässä, on ilmeisempi kuin vaaleissa, joita leimaavat suurien ongelmien ja ristiriitojen puuttuminen. Tällä taas on merkitystä, kun vaalien jälkeen tulkitaan, minkälaisen tahdon kansa on vaaleissa ilmaissut.

Vaalien poliittisuuden kehitystä kuluneen viiden vuoden aikana ajatellessa on varsin vaikea vastata kysymykseen, mistä vaaleissa on kulloinkin ollut kysymys. Vaaleja on pitkään luonnehtinut läpikäyvän juonen puuttuminen ja ristiinkäyvien motiivien runsaus. Joku on lähtenyt vaaleissa äänestämään itselleen työpaikkaa, toinen kohtuuhintaista asuntoa, kolmas Kokoomusta hallitukseen, neljäs puolustamaan Suomen maataloutta ja maaseudun tulevaisuutta, viides äänestämään nimenomaan tuttua hyvää ehdokasta eduskuntaan, kuudes nimenomaan naista ja niin edelleen. Miten tällaisesta äänestysmotiivien runsaudesta ja erilaisuudesta summataan yksi sellainen suure kuin »kansan tahto» tai »enemmistön tahto»? Eikö tällainen summaaminen ole aika mielivaltaisen teko ja unohda tai aliarvioi väistämättä joidenkin äänestäjien motiiveja ja valintoja?

Mahdollisten äänestysmotiivien runsauden tuloksena vaalit ovat varsin arvoituksellinen tapahtuma. Me emme itseasiassa tiedä kovin helposti, mitä vaaleissa oikeastaan tapahtuu! Ei ole itsestään selvää, miten kansalaisten valinnat välittyvät vaalien lopputulokseen.

Tilanne on toinen silloin kun vaalin luonne on syystä tai toisesta selkeästi määritelty ja esillä. Silloin kun äänestäjät tietävät, mistä asiasta vaalit käydään, mistä asiasta heiltä odotetaan kannanottoa ja mitä eri valintavaihtoehdot merkitsevät. Tällainen valintatilanne johtaa väistämättä siihen, että kansalaisten valinnoilla on vaikuttavaa ja ohjaavaa merkitystä. Jotta kansalaisilla olisi todellista vaikutusvaltaa vaaleissa, ja jotta he voisivat konkreettisesti toteuttaa valtiovalan kuulumista kansalle, tarvittaisiin käsitykseni mukaan tällaisten *kansanäänestyskellisten piirteiden vahvistamista vaaleissa*.

* * *

Miltä vuoden 1991 eduskuntavaalit näyttävät tässä suhteessa? Vaaleista ei tullut EY-vaaleja eikä kansanäänestystä uudesta ydinvoimalasta, ei asunto- eikä verovaaleja, ei »pakolaisvaaleja» vaikka SMP todennäköisesti pienensi ennakoitua vaalitappiotaan juuri tällä teemalla. Käydyt vaalit eivät myöskään olleet ympäristövaalit, eikä niissä synty-

nyt vastakkainasettelua naiset vastaan miehet. Ei vaikka monet äänestäjät ovat varmasti äänestäneet näistä motiiveista käsin. Vaalien tuloksen, vaalien voiton ja voittajan, »kansan tahdon», määrittelyt näissä vaaleissa ne äänestäjät, jotka pitivät vaaleja »Keskusta-oppositio vastaan hallitusrintama» -vaaleina. Tähän Keskustan johto pyrki, ja tässä se onnistui.

Toisaalta Keskustan voiton suuruus ja toisaalta keskeisten hallituspuolueiden tappion suuruus tekivät Keskustan voitosta kiistattoman. *Vaalitullos sai kansanäänestyskellisiä piirteitä*. Tässä tilanteessa tämän vaalituloksen mitätöiminen on vaikeaa. Ainakin niiden äänestäjien valinnoilla, jotka protestoivat vaaleissa syystä tai toisesta sinipunahallitusta vastaan, on nyt vaikuttavaa ja ohjaavaa merkitystä.²

Vaaleissa ei tavallisesti mitatakaan niinkään kansalaisten tahtoa kuin puolueiden kannatusta

On siis enemmän tai vähemmän epäselvää, miten kansalaisten hyvinkin monitahoiset valinnat välittyvät vaalien lopputulokseen »kansan tahdoksi». Tätä epäselvyyttä vahvistaa osaltaan se, että vaaleissa »kansan tahdon» määrittely toteutuu suurten lukujen lain pohjalta. Äänestäjät ovat vaaleissa vain suuri joukko yksittäisiä ääniä, eikä tässä mielessä ole mitenkään epäloogista tai moraalitonta väittää yhden äänen merkitsevän vain vähän. Se ei todella merkitse paljoa; kyse on vain yhdestä äänestä satojentuhansien joukossa. Miljoonien yksittäisten tahtojen huomioiminen merkitsisi vaalien tuloksen suhteen »kaaosta». Tästä syystä kansalaisten tahdot on koottava suurempiin »kimppeihin». Puolueet ovat olemassa tätä tehtävää varten. Meidän edustuksellisen demokratian logiikassamme *ongelman ytimen muodostaa kansan tahdon ja puolueiden kannatuksessa ilmaistun tahdon välinen suhde*³. Eli mikä on puolueiden suhde kansalaisten tahtoon.

² Joidenkin keskeisten sosiaalidemokraattisten vaikuttajien huonoho menestys vaaleissa kertoo käsitykseni mukaan myös puolueen perinteisten äänestäjien puolueeseen kohdistamasta sisäisestä kriitikkistä. Nähtäväksi jää, onko tällä kriitikkillä muita seurauksia.

³ Esitetty väite ei sellaisenaan tietenkään suuntaudu millään tavoin puolueita tai puolueinstituutiota vastaan vaan yksinkertaisesti vain korostaa puolueiden tärkeää vastuuta. Puolueille ei näytä tällä hetkellä olevan luontevia vaihtoehtoja. Toisaalta puolueet eivät ole toimineet mitenkään »täydellisesti» suhteessa tärkeään ideaaliseen tehtävänmäärittelyynsä. Niinpä vaikka puolueita ei ole onnistuttu korvaamaan, niitä täydentämään on syntynyt, ja ilmeisesti syntyy, uusien yhteiskunnallisten liikkeiden tapaisia vaikuttamiskanavia, ja toisaalta puolueiden toimin-

Vaaleissa mitataan eri puolueiden suhteellista kannatusta.⁴ Suuret puolueet taas ovat tunnetulla tavalla pikemminkin valtaorganisaatioita kuin jonkin »erityisen kannanoton» välittäjiä. Ongelma on siis siinä, miten puolueet valtaorganisaatioina kohtaavat »kansan tahdon» ilmaistuina kannanottoina joistakin asioista.

Meneminen vaaleihin »pimennetyin lyhdyin» kertoo puolueiden »vieraantumisesta», valtaorganisaation itsenäistymisestä. Tämä taas johtaa siihen, että varsinkin epäpoliittisissa vaaleissa »kansan tahtoa» helposti tulkitaan pelkästään ilmaisuna puolueiden kannatuksesta. Tällöin kiinnostus kohdistuu usein äänestäjän ja hänen äänensä sijasta ääniosuuksiin ja äänisiirtymiin. Äänisiirtymien täytyy taas olla todella huomattavia, jotta niillä olisi jotakin konkreettista vaikutusta.

Itse asiassa onkin suhtauduttava varauksin oletukseen, jonka mukaan kansanedustajien edustellisuus toteutuisi jotenkin itsestäänselvällä tavalla vaaleissa. Rousseauin klassinen haastava väite, jonka mukaan kansa on vaapa vain vaalipäivänä, ei ole menettänyt yhtään haasteellisuudestaan. Haasteessa on kysymys siitä, ovatko vaalit riittävän vahva viite sille, mitä tulee tapahtumaan vaalien jälkeisenä päivänä.⁵

* * *

Laajemmin koko demokratiaa ajatellen, kun kysymme demokratian demokratisoimisen mahdollisuuksia, on otettava huomioon vaalien välinen elämä ja muidenkin toimijoiden roolit: esimerkiksi hallintokoneiston merkitys ja kansalaisten kansa-

tatavat tullevat muuttumaan. Esimerkiksi politiikan henkilöityminen vaikuttaa jopa perinteisten puolueorganisaatioiden toimintatapaan siten, että tulevaisuudessa organisaatioita käytetään entistä selvemmin ei »koko puolueen» vaan yksittäisten ehdokkaiden hyväksi. Toisin sanoen saman puolueen organisaatiot kilpailevat keskenään ehdokkaidensa välityksellä. Puolueorganisaatiot saatetaan mieltää tulevaisuudessa yhä useammin tausta- ja tukiryhmiksi. Tällaiset tausta- ja tukiryhmät lisäävät vaalien kilpailullisuutta ja muutenkin »korvaavat» jähmettyneitä perinteisiä puoluekoneistoja.

⁴ Tähän nojautuen Suomessa on jälleen kerran väläytelty ns. pitkien listojen käyttöönottoa vaaleissa. Pitkillä listoilla pyritään hillitsemään politiikan henkilöitymistä ja henkilökohtaisen vaalimainonnan ryöstäytymistä käsistä. Itse en olisi tässä tilanteessa pitkien listojen kannalla. Pitkät listat vahvistavat puoluekoneistojen valtaa tilanteessa, jossa tuo valta, pikemminkin kuin sen puuttuminen, on ongelma.

⁵ Rousseauin vanhaa viisautta voi tulkita näiden vaalien perspektiivistä myös seuraavasti: vaalivoitto oli Keskustalle helpompi asia kuin tuon voiton hyödyntäminen. Voitto syntyi Keskustaan kohdistuvista uusista odotuksista. Tästä eteenpäin on aika vastata noihin luotuihin odotuksiin.

laiskyky, heidän kykynsä, halunsa ja mahdollisuutensa vaikuttaa asioihin. Äänestäjien mielipiteillä ja mieltymyksillä on jatkuvaa ohjaavaa vaikutusta vain silloin, kun niistä syntyy yhteiskunnallinen liike; vain silloin kun tuollaisen liikkeen vaikutus on olemassa vaalien välilläkin ja kun tuo liike olemassaolollaan edellyttää kansan edustajilta toimia ja vaatii vastauksia. Yhteiskunnallinen liike voi modernissa massajulkisuudessa toimia aivan hyvin vailla kiinteää organisaatiota ja organisoitumista — mielipide »ilmastona».

Mitä kansalaiset ja poliitikot toivovat vaaleilta?

On myös epävarmaa, kuinka kansalaisten äänestysvalintojen kenties hyvinkin konkreettiset arkielämän ongelmista syntyvät motiivit tulevat huomioonotetuksi vaalituloksessa; siinä että valituilla edustajilla olisi jokin edustuksellinen suhde noihin äänestäjien motiiveihin. Tämä ajankohtainen ongelma koskettaa kysymystä, mihin poliitikot ja ehdokkaat vaaleissa oikeastaan pyrkivät. Ovatko kansalaisten ja poliitikkojen väliset pyrkimykset yhden-suuntaisia? Ehdokkaiden pyrkimyksistä saamme jonkinlaisen kuvan tarkastelemalla heidän äänestäjille esittämänsä vetoamuksen luonnetta. Mitä he pitävät tärkeänä kertoa meille? Tästä saamme jonkinlaisen vihjeen tutkimalla vaalimainoksia.

Vaalimainosten retoriikka 1980-luvulla osoittaa, miten vaalikiipailu — puolueiden kilpailu äänestäjistä ja ehdokkaiden kilpailu edustajanpaikoista — tapahtuu pääosin ehdokkaiden henkilömainontana. Mainos taas on yhä useammin pelkistynyt kuvaksi ehdokkaasta ja lyhyeksi iskulauseeksi.

Näiden iskulauseiden logiikka on lähes säännönmukaisesti seuraava: iskulauseet ovat sekä luettelo kaikkien tuntemista ajankohtaisista ongelmista ja siitä hyvästä, mitä ehdokas aikoo ajaa, että yhä korostuneemmin viittaus ehdokkaan poikkeuksellisiin kykyihin henkilöinä. Oman puheensa mukaan ehdokkaat ovat muun muassa »vastuuntuntoisia, rehellisiä, itsenäisiä, linjanvetäjiä, sillanrakentajia, tuttuja talousmiehiä, kokeneita, isoja miehiä vaati-vaan käyttöön, paljon tietäviä, pelottomia, luotettavia, turvallisia, oikeita miehiä vasemmalta, juurevia suomalaisia, tulevaisuuden miehiä, miehiä joita ei lahjota eikä osteta, voimamiehiä, rautaa, ykkösnaisia, tasa-arvon tahtonaisia, naisia joita miehetkin äänestävät, miehen mittaisia naisia». He ilmoittavat toimivansa »rohkeasti, ahkerasti, asiantuntevasti, vastuuntuntoisesti, rehellisesti, itsenäisesti, pelottomasti, luotettavasti, turvallisesti, jämerästi, vääryyttä vastaan hellittämättä, periaatteellisesti. »He puo-

lustavat tinkimättä, paljastavat ryhdikkäästi, eivätkä tavoittele omaa etuaan».

Vaalimainokset kertovat koruttomasti, miten perinteiset ideologiat, yhteiskunnalliset ongelmat, ihmisten arkiset ongelmat ja niiden ratkaisut on vaalimainoksissa korvannut ehdokas itse. Keskeisintä on ehdokkaan olemus, persoona, kokonaishahmo. Ehdokkaan henkilömainos ei demonstroi loppujen lopuksi paljonkaan hänen poliittisia suunnitelmiaan, pikemminkin häntä itseään: ulkonäköä, perhesuhteita ja ehdokkaan poliittiseen tilanteeseen suhteutettua sielunelämää. Tilanteen mukaan ollaan joko »erityisen rehellisiä», kuten korruptiokeskustelun kuumimpina hetkinä, tai »tarmokkaita» ja »aikaansaavia» silloin kun asiat näyttävät pysähtyneen paikoilleen. Ehdokkaat pyrkivät vaalimainospuheessaan kertomaan olevansa kaikkein kyvykkäimpiä edustamaan. Mutta mitä edustamaan? — Vastuuntuntoako? Rehellisyyttäkö? Tietorikkauttaako? — Ja miten? — Rohkeastiko? Ahkerastiko? Pelottomastiko? Ovatko nämä sitten riittäviä kriteereitä edustuksellisuuden toteutumiseksi? Tuskin. Uskon ihmisten odottavan näiden abstraktien periaatteiden sijasta sittenkin sekä konkreettisempia vastauksia arkisiin ongelmiinsa että mielekkäitä ja uskottavia linjanvetoja suomalaisen yhteiskunnan kansainvälisestä ja sisäisestä tilanteesta.

Ehdokkaan vahvin motiivi vaaleissa näyttäisi olevan se että hän itse tulee valituksi. Tarpeellisuuttaan ehdokas pyrkii perustelemaan meille kehumalla itseään. Itsekehussa pyritään luomaan miellyttävää imagoa. Miellyttävyydestä näyttääkin muodostuneen vaaleissa rakennettavien imagojen ja mielikuvien ideaalityppi.

Tässä piilee ristiriidan siemen, äänestäjien ja ehdokkaiden pyrkimysten välinen ero. Äänestäjien oletetaan vaaleissa ilmaisevan käsityksiään asioista, joita he pitävät tärkeinä. Ehdokkaat taas yrittävät esittää itsensä mahdollisimman miellyttävässä valossa tullakseen valituiksi.

Myös puolueet näyttäisivät aika yleisesti, ja myös

näissä vaaleissa, olevan kiinnostuneita enemmänkin vaalien jälkeisestä elämästä kuin itse vaaleista. Varsinkaan suuret valtaa pitävät puolueet eivät luonnollisestikaan ole innostuneita synnyttämään vilkasta keskustelua ja tätä kautta politisoimaan vaaleja. Hehän ovat käyttäneet valtaa. Heillä on ollut mahdollisuus toimia. Tällaisessa tilanteessa ollaan pikemminkin kiinnostuneempia spekuloidaan julkisuudessa tulevalla hallituskoalitiolla ja pääministeriydellä. Kaikki tämä ennen kuin äänestäjät ovat vielä sanoneet mitään.

Eivätkö jo nämä muutamat ongelmat, joita tässä on pohdittu, osoita miten olisi hyödyllisempää asennoitua siten, että vallan kuuluminen kansalaisille ymmärretään pikemminkin tavoitteeksi, johon pyritään, kuin jo toteutetuksi periaatteeksi. Näin siksi, etteivät vallan kuuluminen kansalaisille ja se, että he nimenomaan vaaleissa käyttävät valtaa, ole sittenkään mitään itsestäänselvyksiä. Näitä ei pidä ymmärtää tavoitteiksi, jotka olisi jo täydellisesti saavutettu. Pikemminkin kyse on tavoitteista, jotka itsekin muuttuvat ja kehittyvät, tavoitteista jotka saavat jatkuvasti uusia muotoja. Vaikka me elämme demokratiassa, eikä olisi viisasta ja hyödyllistä aina pohtia demokratian kehittämistä: *demokratian demokratisoimisen* mahdollisuuksia myös vaalien yhteydessä.

Se, että vuoden 1991 eduskuntavaaleissa tapahtui todella näkyviä muutoksia, merkitsee piristävää ruisketta politiikalle monessakin suhteessa. On syntynyt uusia odotuksia, ja nyt poliittisia tapahtumia seurataan kenties tarkemmin kuin pitkään aikaan. Myös vaalit sinänsä näyttävät tavallista kiinnostavammalta tapahtumalta. Niin ikään äänestämisen uskottavuus saattaa lisääntyä. Jatkosta, riippuu merkitsivätkö käydyt vaalit piristysruisketta myös demokratian demokratisoitumiselle.